

dr hab. Leonarda Mariak, prof. US
Instytut Językoznawstwa US
Uniwersytet Szczeciński

Recenzja rozprawy doktorskiej p. mgr Aleksandry Ciarkowskiej na temat
*Językowa kreacja mieszkańców wsi w powojennej literaturze nurtu
chłopskiego (na podstawie wybranych utworów)*

Praca napisana pod kierunkiem naukowym p. dr hab. Katarzyny Sicińskiej, prof.
UŁ w Zakładzie Dialektologii Polskiej i Logopedii Uniwersytetu Łódzkiego

Rozprawa doktorska p. mgr Aleksandry Ciarkowskiej znakomicie wpisuje się w nurt badań nad językową kreacją świata przedstawionego w tekstach literackich. Opracowania takie, rzetelnie wykorzystujące narzędzia filologiczne, pozwalają nam dokładniej poznać ukształtowanie stylistyczne tekstów literackich, funkcjonalne zróżnicowanie wybranych warstw leksyki, pogłębiają lingwistyczną wiedzę o poznawczym porządkowaniu i interpretacji danej sfery rzeczywistości przez człowieka, a także – jak w przypadku recenzowanej rozprawy – o artystycznej wrażliwości i idiosylu wybranych twórców pióra. Jak wiadomo, daleko w językoznawstwie polskim do całościowego, syntetycznego oglądu prozy nurtu chłopskiego, dlatego każda praca z tego kręgu zainteresowań stanowi cenny wkład, przybliżający nas do zbudowania w przyszłości syntezy powieści o tematyce chłopskiej.

Przystępując do oceny recenzowanej rozprawy, chciałabym już na wstępie pochwalić decyzję p. mgr Aleksandry Ciarkowskiej o wyborze tematu i podstawy materiałowej dla swoich dociekań naukowych. Przedmiotem badań Doktorantki są językowe środki kreowania bohaterów chłopskich w powojennej prozie nurtu chłopskiego. Podstawę ekscerpcji materiału stanowi sześć powieści znanych i cenionych pisarzy tego nurtu, czyli: Edwarda Redlińskiego (*Listy z*

Rabarbaru, 1967; *Konopielka*, 1973), Wiesława Myśliwskiego (*Nagi sad*, 1967; *Pałac* 1970) oraz Juliana Kawałca (*W słońcu*, 1963; *Tańczący jastrząb*, 1964). Przedmiotem swoich badań autorka uczyniła 17 postaci kobiecych, 16 postaci męskich, 6 postaci dziecięcych, zwróciła też uwagę na językową kreację zbiorowości, takich jak np. pokojówki czy dzieci, łącznie omówiła językową kreację 39 postaci pochodzenia chłopskiego. Wybór źródeł okazał się trafny. Pozwolił objąć obserwacją sposób kreowania nie tylko postaci męskich, kobiecych i dziecięcych z różnych grup wiekowych, reprezentujących różne warstwy społeczności wiejskiej, ale także sposób prezentowania postaci zajmujących różne miejsca w fabule powieści (bohater pierwszo- lub drugoplanowy, czy postać wchodząca w skład zbiorowości). Wybrane utwory uznawane są prawdziwie za sztandarowe przykłady prozy chłopskiej, ale – jak słusznie zauważyła we *Wstępie* autorka – nie zostały dotychczas wystarczająco zbadane pod względem językowym (21-23). Istnieje wprawdzie kilka pozycji bibliograficznych, w większości literaturoznawczych oraz nieliczne – językoznawcze, poświęcone, głównie zjawiskom stylizacji gwarowej, ale zbiór ten wciąż nie jest wystarczający. Uzupełnienia wymagają zwłaszcza badania idiolektu Redlińskiego, Myśliwskiego i Kawałca.

Rozprawa doktorska mgr Aleksandry Ciarkowskiej ma charakter głównie materiałowy, co stanowi jej niezaprzeczalny walor. Ten typ badań najlepiej odsłania tajemnice warsztatu pisarskiego twórcy, ukazuje stosowane przez niego techniki językowego obrazowania, pozwala dostrzec repertuar, zróżnicowanie i funkcjonalność wykorzystywanych środków językowych, ich podporządkowanie ideowym i artystycznym celom utworu literackiego. Językoznawcza refleksja nad zasadniczym tworzywem dzieła literackiego, jakim jest język, dopełnia i obiektywizuje, a niekiedy weryfikuje spojrzenie literaturoznawcy. Recenzowana rozprawa mieści się we wskazanym nurcie badań i w sposób istotny wzbogaca naszą wiedzę o pisarstwie Redlińskiego, Myśliwskiego i Kawałca.

Układ pracy jest przejrzysty, dostosowany do celów i zadań badawczych Autorki. Struktura rozprawy wskazuje na to, że jest ona przemyślana pod kątem logiki wyvodu i stosowanej metodologii. Wstępna – teoretyczno-metodologiczna – część pracy (6-32) poprzedza trzy rozdziały materiałowo-interpretacyjne (33-154). Oprócz tego mieszczą się tu standardowo wymagane w dysertacjach naukowych *Podsumowanie* (s. 155-180), *Bibliografia* (s. 385-413) oraz *Wykaz źródeł i skrótów*.

Równie istotną funkcję z perspektywy celu i zakresu podjętych badań pełnią rozważania na temat uwarunkowań społeczno-gospodarczo-historycznych charakterystycznych dla polskiej wsi w latach 1945-1989. Zwarty, trafny wstęp kulturowo-historyczny, pt. *Polska wieś w latach 1945-1989. Rys historyczno-społeczny* (25-33), pokazuje, jaką rolę w życiu mieszkańców polskiej wsi odgrywała rodzina, praca, zabawa, obyczaje, religia oraz jak te czynniki ewoluowały od zakończenia II wojny do końca lat 80. ubiegłego wieku, stanowi zarazem tło i podstawę do dalszych rozważań oraz analiz materiałowych. Część analityczna rozprawy składa się z trzech rozdziałów o podobnej strukturze (*Językowa kreacja postaci kobiecych w prozie nurtu chłopskiego*, *Językowa kreacja postaci męskich w prozie nurtu chłopskiego*, *Językowa kreacja postaci dziecięcych*, w których omówiono zjawiska semantyczne oraz wartość stylistyczną i funkcjonalną zebranej leksyki służącej kreacji postaci chłopskich. Ważną częścią pracy jest *Wstęp*, w którym Autorka umieściła jasno określony cel główny badań i cele szczegółowe oraz precyzyjny opis zastosowanej metodologii. Zawarte tu rozważania dopełnia wartościowy *Stan badań* nad językową kreacją postaci w utworach literackich oraz nad stylem Redlińskiego, Myślińskiego i Kawalca. Rozdział przekonująco pokazuje niedostatki i luki w badaniu warsztatu pisarskiego autorów, zwłaszcza cech językowych ich powieści.

Reasumując ocenę wstępnej – teoretycznej części rozprawy – należy zaznaczyć, że wszystkie wymienione elementy zasługują na pozytywną ocenę:

cel został określony jasno i wyraźnie, podstawa materiałowa jest wystarczająca, a zastosowane metody analityczno-interpretacyjne adekwatne, właściwe do zamierzeń pracy.

Zasadniczą część rozprawy stanowią trzy rozdziały o ujednoliconej, symetrycznej kompozycji każdego z nich. Rozdziały poświęcone są kolejno analizie językowej kreacji postaci kobiecych, męskich i dziecięcych. Wszystkie rozdziały otwiera krótki – w opinii recenzentki nieco zbyt lapidarny – wstęp socjologiczno-historyczny, kreślący rolę danego typu postaci (mężczyzna – kobieta – dziecko) w polskich realiach wiejskich połowy XX wieku. Zamiast informacji etymologicznych dotyczących pochodzenia leksemów kobieta, mężczyzna, dziecko bardziej przydatny byłby tu szerszy opis realiów życia i pracy na polskiej wsi. Dostępna jest obszerna literatura fachowa z zakresu historii społecznej, historii kultury i obyczaju, socjologii, dziejów wychowania itd., która pozwoliłaby przygotować syntetyczną, dostosowaną do potrzeb każdego rozdziału charakterystykę mieszkańców wsi w XX wieku.

Patrząc na zakres podjętych w rozdziałach badań, a zwłaszcza płaszczyznę odniesień w uzasadnieniach wniosków interpretacyjnych, upominałabym się o podanie źródła wiedzy na temat stereotypowych wyobrażeń, np. osoby chorej (83), bohatera męskiego (89)/chłopa (91), kobiety chłopskiej/wiejskiej (51, 72), kobiety-żony (173), bez tej wiedzy trudno jest określić czy w analizie zostały przywołane wyobrażenia autorki pracy, czy jest to wiedza zaczerpnięta z innych źródeł, a jeśli tak, to jakich?

Analiza językowo-stylistycznych środków kreacji postaci chłopskich każdorazowo składa się z kilku elementów: prezentacja postaci, jej wyglądu, emocji, zachowań, obyczajów, postaw moralnych, relacji rodzinnych i społecznych z innymi bohaterami. Uporządkowany, symetryczny układ treści pozwolił autorce „wskazać różnice i podobieństwa w zakresie językowej kreacji mieszkańców wsi w poszczególnych utworach, zrekonstruować wizję mieszkańców wsi zawartej w prozie nurtu chłopskiego (...), określić ogólne

zasady rządzące kreacją językową mieszkańców wsi (stałe motywy i mechanizmy językowe)” (23-24), przyczynił się także do zwiększenia obiektywizmu wnioskowania. Autorka rozprawy słusznie przyjęła, że kreacja postaci literackiej polega w równym stopniu na jej opisie i charakterystyce, co na ukazaniu jej w działaniu na tle jej najbliższego otoczenia, w relacjach z członkami rodziny i innymi mieszkańcami wsi. W pełni podzielam opinię autorki w tej kwestii, toteż nie do końca rozumiem, dlaczego wśród środków kreowania postaci w tak małym zakresie uwzględniono analizę ich zachowań językowych. W całej rozprawie znalazły się zaledwie dwa liczące w sumie 4 strony tekstu podrozdziały (2.1.2.4; 104-106; 3.2.1.2.; 125-127) poświęcone sposobom mówienia ujętych w analizie bohaterów. Kreacje postaci chłopskich kobiet, mężczyzn i dzieci byłaby pełniejsze, gdyby analiza ich wypowiedzi była przeprowadzona w rozprawie w sposób systematyczny. Zapewne autorka potrafi wskazać motywy swej decyzji ograniczającej zakres badań.

Nie zmienia to faktu, że przeprowadzone przez A. Ciarkowską analizy są rzetelne i skrupulatne, poparte dobrze dobraną egzemplifikacją cytatową. Budzi uznanie umiejętność panowania nad dużym, niejednorodnym, a zatem trudnym do uporządkowania, materiałem językowym. Autorka rozprawy omawia deskrypcje postaci kobiecych, męskich i dziecięcych, zwracając uwagę na stosowane w nich słownictwo, frazeologię, a także typowe dla stylu artystycznego środki stylistyczne, takie jak epitety, porównania, przenieśnię oraz w mniejszym zakresie zjawiska składniowe i stylizacyjne. Wydobywa w analizowanych opisach mechanizmy służące wartościowaniu realiów życia wiejskiego, zwraca uwagę na specyfikę ról społecznych podejmowanych przez bohaterów męskich (rola gospodarza, męża, ojca) oraz postaci kobiet (rola gospodyni, żony, matki). Cytując przykłady ilustrujące poszczególne zagadnienia doktorantka odróżnia zjawiska powtarzalne od jednostkowych.

Wykorzystuje zarówno opisy postaci (cechy fizyczne, psychiczne, zachowania), jak i ich uwikłanie w rozmaite relacje rodzinne, obyczajowe i społeczne.

Dociekania p. mgr A. Ciarkowskiej ukazały słownictwo i różne typy połączeń wyrazowych, ich funkcje, nacechowanie, wartość stylistyczną, co w efekcie przyniosło wiele interesujących wniosków na temat swoistości tej warstwy słownej i jej roli w kreowaniu bohaterów chłopskich i realiów ich życia.

Wyniki analizy zostały ujęte w niezwykle ważnym rozdziale podsumowującym (155-181). W układzie powtarzającym kompozycję rozdziałów analitycznych autorka zebrała tu najistotniejsze ustalenia dokonane w toku badań. Przyjęcie takiej koncepcji końcowego rozdziału, moim zdaniem, nie najszcześniejszej, sprawiło, że część wniosków, informacji zawartych w rozdziałach analitycznych powieli się w *Podsumowaniu*. Praca byłaby bardziej spójna i merytorycznie nic by nie straciła, gdyby pominąć fragment od s. 155-167 (*Językowa kreacja postaci chłopskich w twórczości Juliana Kawalca; Językowa kreacja postaci chłopskich w twórczości Wiesława Myślińskiego; Językowa kreacja postaci chłopskich w twórczości Edwarda Redlińskiego*), zawierający treści w większości omówione w rozdziałach II, III, IV. Funkcję wniosków końcowych spełnia doskonale podrozdział 4. *Podsumowania: Wizerunek chłopów w dwudziestowiecznej prozie nurtu chłopskiego* (167-181), w którym Autorka zebrała wszystkie dane, konkluzje uogólniające wynikające z podjętych w pracy badań.

Powyższe uwagi nie stanowią zarzutów pod adresem recenzowanej rozprawy. Pokazują jedynie, jak wiele można wyczytać z analizy przeprowadzonej przez autorkę. Traktuję je raczej jako głos w dyskusji nad interesującym tekstem naukowym.

Na zakończenie warto podkreślić, że p. mgr Aleksandra Ciarkowska pisze poprawnym, komunikatywnym językiem, dzięki czemu wykład jest staranny i klarowny.

Z recenzenckiego obowiązku odnotowałam kilka, łatwych do skorygowania uchybień językowych, na które warto byłoby zwrócić uwagę, jeśli autorka zamierzałaby rozprawę opublikować:

- Jego celem było uformowanie przyszłego dorosłego członka niewielkiej wspólnoty, który zajmie miejsce rodziców, i który będzie miał cechy ułatwiające współzycie w niewielkiej, opartej o kontakty osobiste grupie społecznej (133);
- (...) czego efekt widać w kształcie twarzy, a także kolorze i teksturze cery (156); (...) czego efekt widać w kształcie twarzy, a także kolorze i teksturze cery (34);
- Obraz matki przefiltrowany jest przez jego pamięć (161);
- Stosunkowo niewielka ilość styczności ekonomicznych, administracyjnych, religijnych i oświatowych z miastem i innymi wsiami, sprawiała, że (...) (173);
- Poprzez nominację postaci Jadzi w odniesieniu do jej wieku i wyglądu kreowana jest charakterystyczna dla mentalności Kaziuka Bartosiewicza cecha (150);
- Leksyka ta wpisuje się w językową kreację choroby (151);
- Charakterystyka wewnętrzna bohatera składa się z kilku elementów, wśród których prymarną funkcję pełni kategoria „grzeczności” (145);
- Ten sposób obrazowania dookreśla następnie metaforyczny opis przerażenia, jakie Pawelek odczuwa na widok sposobów, w jakie inne dzieci spędzają czas (146);
- Wskazane są również te cechy bohatera, które (wyołbrzymione) nadają jego kreacji funkcje komiczne (por. pobożność) (147);
- Podkreślony jest w ten sposób fakt, że praca często przerasta warunki fizyczne kobiety (170);
- (...) tradycyjnej kulturze wiejskiej rodzinne gospodarstwo chłopskie tworzyło oddzielny organizm społeczno-gospodarczy i było wyraźnie podzielone na część nadzorowaną przez mężczyznę, gospodarza i część pozostającą pod domeną kobiety, gospodyni (33).

Niewielkiej korekty wymaga *Bibliografia* – p. Białoskórska ma na imię Mirosława, a nie Aldona (183); prawidłowa postać nazwiska to Ewa Biłas-Pleszak, a nie Biłas-Pleszek (183); *Słownik współczesnego języka polskiego*, nie *Słownik Współczesnego Języka Polskiego* (149).

Można mieć też pewne wątpliwości, co do trafności niektórych wniosków wynikających z interpretacji materiału, np.:

– czy dwa przykłady to dowód bogatej synonimii?: *Myśliwski operuje bogatą synonimiką na nazwanie bohaterów niedorostłych, sięgając po formy gwarowe (dzieciska) i ekspresywne (dzieciarnia)* (164);

– czy za uzasadniony można uznać ujęty w formie końcowej konkluzji wniosek dotyczący roli środków stylizacyjnych w „Konopielce”: *Nagromadzenie form gwarowych ma charakter parodystyczny i wpisuje się w obecną w powieści konwencję groteski* (179).

Warto byłoby konsekwentnie rozróżniać przymiotniki od imiesłówów. Autorka, raz je wydziela, innym razem traktuje synonimicznie (58, 59, 109). W przykładzie *moja kobieta – moja* to zaimek dzierżawczy, a nie przymiotnik (38).

Zmierzając ku konkluzji, podkreślić należy, że wskazane w recenzji fragmenty dyskusyjne nie podważają – oczywiście – ogólnej pozytywnej oceny całości rozprawy, mają raczej dowodzić solidnego wypełnienia przez recenzentkę jej obowiązków. Pani mgr Aleksandra Ciarkowska rzetelnie wywiązała się z postawionego przed Nią zadania – opisu i analizy dotąd nieopracowanej leksyki służącej kreacji mieszkańców wsi w prozie nurtu chłopskiego.

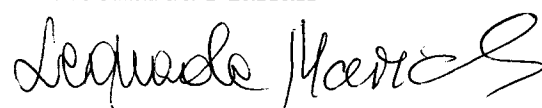
Wyniki przedstawione w dysertacji przez Doktorantkę są dla polskiego językoznawstwa ważne – pogłębiają naukową wiedzę o środkach językowo-stylistycznych służących kreacji postaci w świecie przedstawionym tekstu literackiego oraz pokazują cechy warsztatu artystycznego Kawalca, Redlińskiego, Myśliwskiego, zwłaszcza w zakresie preferencji językowych oraz wartościowania opisywanej rzeczywistości.

Wyrażona w niniejszej recenzji opinia o dużej wartości naukowej rozprawy p. mgr Aleksandry Ciarkowskiej uprawnia do stwierdzenia, że praca ta spełnia merytoryczne i formalne wymogi stawiane dysertacjom doktorskim. Z przekonaniem zatem formułuję wniosek o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu.

Szczecin, 26.08.2021 r.

Leonarda Mariak

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Leonarda Mariak', written in a cursive style.